

Szilvay Gergely

PROTOFASISZTÁKBÓL POSZTMODERN ELŐKÉPEK?

Nyirkos Tamás: *Az ötféjű sas. Teológia és politika a francia ellenforradalomban*. Attraktor, Máriabesnyő, 2014, 176 oldal

Hiánypótló mű – ha az elcsépelte kifejezés illik könyvre, akkor Nyirkos Tamás munkájára mindenképpen. A francia ellenforradalmárok, avagy a kontinentális konzervativizmus teoretikus megalapítói (nem csak) itthon fekete báránynak számítanak. Leginkább Ludassy Mária, az ELTE professzora munkásságának nyomán él – a magyar értelmiségnek azon részében, akik egyáltalán tudják, miről, kikről van szó – az a nézet, hogy „Burke – jó, de Maistre – rossz; Burke – európai értelemben vett konzervatívok, de Maistre – fasiszták”. Mindezt persze jól szolgálta az is, hogy Isaiiah Berlinnek megvolt a maga elavult, bár nagy hatást keltő véleménye a francia ellenforradalmárokról, főleg de Maistre-ről: szerinte beszűkült, merev, militarista, vérhez vonzódó, tekintélyelvű, veszélyes abszolutistáról van szó. De Maistre például – amint arra Nyirkos Tamás felhívja erre a figyelmet – állandó szereplője a francia szélsőjobboldal előzményeit taglaló műveknek.

Nyirkos egyszerű szerkezetben tárgyalja az öt francia ellenforradalmárt, Joseph de Maistre-t, Louis de Bonald-t, René Chateaubriand-t, Pierre-Simon Ballanche-t (itt-hon talán ő a legkevésbé ismert) és Felicité de Lamennais-t. Röviden felvázolja életrajzukat és ismerteti műveiket, majd gondolkodásukat, eszméiket igyekszik rekonstruálni. Ami már csak azért is nagy szolgálat, mert elenyésző az ezen szerzőktől magyarul is olvasható szöveg(töredék)ek száma. S mint kiderül, gyakran ezek a fordítások is sok kívánnivalót hagynak maguk után (Kontler László méltán nagyra becsült konzervativizmus-szöveggyűjteménye például de Bonald-tól származó szövegében nem jelöli a kihagyásokat, és egybefüggő textusnak tünteti azt fel). Némileg megnyugtató lehet a tudat, hogy ez ügyben nem vagyunk lemaradva a világtól: a francián kívül talán angolul is olvashatóak a szerzők főbb művei, de sok alkotásuk még így sem.

Nyirkos, mint bevezetőjében írja, két fő kérdést vet fel könyvében: „tágabb értelemben a vallás és konzervativizmus, szűkebb értelemben a keresztény teológia és a francia ellenforradalom viszonyának kérdését”. Az elsőre csak közvetett, a másodikra konkrét választ ígér a szerző. Témaválasztását már csak az is indokolja, hogy hiába az angolszász konzervativizmus számít a „cukibbnak”, szalonképesnek ma Nyugaton, és hiába Edmund Burke-öt tekintik a konzervativizmus alapító atyjának, mégis történelmi tény, hogy „a conservation szót politikai filozófiai terminusként először Bonald használta, politikai orgánum megnevezésére pedig Chateaubriand lapja, a Conservateur, jóval azelőtt, hogy a konzervatív jelző Angliában egy politikai párt önmeghatározásában megjelent volna”.

Mint már utaltunk rá, „a leggyakoribb és a kézikönyvekből szinte kiirthatatlan magyarázat szerint az ellenforradalom kudarcának oka, hogy valamiféle menthetetlenül

idejétmúlt, anakronisztikus, »középkori« szemléletet kívánt újraéleszteni a modernitás által egyszer s mindenkorra megváltoztatott viszonyok közepette”. Az ellenforradalmárok a sztereotípiák szerint premoderne, merevek, középkoriak és skolasztikusok voltak. Nyirkos Tamás viszont tulajdonképpen azt mutatja ki: ezek közül a „vadász” közül éppenséggel egyik sem igaz. S hogy miért éppen ezt az öt személyiséget tárgyalja a szerző? Azért, mert „a névsor minden jel szerint általánosan elfogadott”.

Érdekes, hogy az öt gondolkodó közül azok, akik megélték a francia forradalmat, általában jovialis, szabadelvű, kellemes társasági emberként számon tartott személyiségek voltak. Gondolkodásukban pedig a forradalom valamely epizódja okozott gyökeres változást, azaz egyikük sem volt született ellenforradalmár. Maistre-t a forradalmi sereg 1792-es inváziója, Bonald-t a papság polgári alkotmánya, az épp Amerikában tartózkodó Chateaubriand-t a király szökése és elfogatása „téríti észhez”, az ellenforradalmárok második nemzedékéhez tartozó Ballanche számára, akinek családja igencsak megsínylette a forradalmat, a legyőzött Lyonba való visszatérés a fő élmény tizennyolc éves korában. Az 1782-ben született Lamennais az egyetlen „született” ellenforradalmár, nála ellenkező előjelű pálfordulását az 1830-as forradalom okozza, ekkor válik a júliusi monarchia ellenzójává.

A legismertebb és legsúlyosabb alak az öt közül minden bizonnyal Joseph de Maistre, akiről általában a hóhér iránti rajongása jut eszünkbe; vér iránti – kereszténységgel bajosan összeegyeztethető – vonzódását Isaiah Berlin egyenest pszichológiai defektusnak tudta be. Nos, alighanem érzékcsalódásnak vagyunk tanúi: mint Nyirkos rámutat, a hét-ezer oldalas életműben összesen negyven oldal szól ilyesmikről. Az aránytévésztés tehát – állapítja meg a filozófus – inkább a Berlinre támaszkodó Maistre-irodalom sajátja, nem pedig Maistre-é. Ráadásul ha a mélyére nézünk annak, miért is érdekelte mindez a savoyai grófot, kiderül: az öt leginkább foglalkoztató téma a teodícea problémája, az isteni szeretet ellenére a világban jelen lévő rossz kérdése. Emellett a szuverenitás, a politikai metafizika és a gondviselés érdekelte: „ambíciója az volt, hogy az isteni gondviselésnek az emberi történelemben megnyilvánuló működését az emberi akaratától független, kiszámítható és előre jelezhető szabályszerűségként írja le”. Maistre alig hagy teret a szabad akaratnak, még a forradalmat, a terrort és a köztársaság háborúit is el tudja helyezni az általa megalkotott „providenciális keretben”. A vallást a gróf pszichológiai, társadalmi és kulturális okok miatt tartja hasznosnak, mintsem dogmatikailag igazolja, az egyház és a pápaság apológiája pedig semmivel sem alacsonyabb színvonalú, mint azok az erőfeszítések, amelyekkel szembeszáll. A savoyai gróf életművének fontos része a világ elvarázstalanításának leírása, ismeretelméletének alapja pedig a titkos ösztönre és belső ismeretre való innatista hivatkozás (ami rokonítja a posztmodernnel).

Louis de Bonald tulajdonképpen a szociológia (még inkább Durkheim) előfutára, amikor nem a szakrálisból vezeti le a társadalmat, hanem a társadalomból a szakrálisat. Bonald, aki a nyelvről való 20. századi filozofálások valamiféle előfutárának is tekinthető volna a nyelvet közvetítő közegként elemző gondolatai alapján, úgy gondolta, a vallás alapvető igazságai a közösség által közvetített hagyományokban adóttak. Ezt a fajta tradicionálismust azonban a 19. század folyamán elítélte a katolikus egyház, amelynek hivata-

los filozófiájává a tomizmus vált. Ugyanakkor Bonald mindezt nem látja ellentétesnek az értelemmel, amit készséggel elfogad kiindulópontnak. Emberünk amúgy is inkább elméleti szerző volt, mintsem gyakorlati politikus, bár hozzá kötődik a válás közvélemény helyeslésével egyező betiltása (*Du divorce* címmel művet is írt a témában), és rövid ideig a cenzúrabizottság vezetője volt. Nyirkos szerint téves Isaiah Berlin azon értékelése, mely szerint Bonald gondolkodása beszűkült lett volna.

Chateaubriand-t a történelem kiszámítható, előre jelezhető törvényszerűségeinek feltételezése rokonítja Maistre-rel és Bonald-lal. Az irodalmi romantika egyik megalapozója egy Bonapartéról és a Bourbonokról írt művében a királyság nyugalmát a „középkori barbársággal” állítja szembe, emellett – annak ellenére, hogy ma reakciós hírében áll – vallotta a természetes fejlődés tanát. A forradalmak bűne nála az, hogy a természetes fejlődés isteni tervét zavarják meg okoskodásukkal. Az eleinte nem vallásos Chateaubriand fő tétele szerint két választásunk van: kereszténység vagy szolgaság. Nagy műve, *A kereszténység szelleme* után utolsó művei utópikus jellegűek, amelyekben azt fejtegeti, hogy egyszer az egyház helyettesíteni fogja az államot. Am „addig még hátra van Európa elnyomorodása, szétesése, egy új barbárság elszabadulása”. (A hanyatláselméletek hívei bizonyára profetikusként fogják találni eme gondolatokat.)

Ballanche úgyszintén a történelmi haladás isteni tervének álláspontján van. Mint ezen a ponton Nyirkos megjegyzi: „az, hogy valaki »haladó ellenforradalmár«, nem paradoxon, hanem az ellenforradalom összes eddigi képviselőjének közös vonása: a különbség közöttük inkább abban van, hogy miként mérték fel a haladás perspektíváit”. Ballanche írásai „egy nagyívű üdvtörténeti koncepcióba helyezkednek”, bár hatalmas vállalkozásnak bizonyuló fő művét sosem fejezte be. A vallási és politikai hatalmat ideálisan egységben képzelte el, mindkettőt Istentől valónak és az emberek akaratától függetlennek feltüntetve. Mint Nyirkos fogalmaz: „már csak az a kérdés van hátra, hogy ezt az ekkleziológiájában ceszaropapista (a teokrácia túl fontos ahhoz, hogy papokra bizzuk), morálfilozófiájában perfekcionista, politikai filozófiájában az emberi autonómiát, a politikai részvételt, a társadalmi szerződést tagadó, kizárólag a passzív beleegyezésre apelláló gondolatrendszer miért szokás olykor liberális katolicizmusnak nevezni?”

Az öt ellenforradalmár közül talán Lamennais, az „iskoláit” autodidakta módon végző, szemináriumba sosem járt pap került a legtöbbször problémás helyzetbe. Hiába becsülte nagyra őt személy szerint XVII. Gergely pápa, mégis elítélte a tanait. Később Lamennais szakított az intézményes egyházzal, pedig ő írta meg az ultramontanizmus és a 19. századi katolikus tradicionalizmus (amely nem azonos a mai katolikus tradicionalizmussal) alapművét a vallási közömbösségről. Nyirkos Tamás szerint „Lamennais sajátos hagyományfelfogása, amely végső soron a fejlődő emberiségben lokalizálja az istenit, valószínűleg akkor is eljutott volna az intézményes egyházzal való szakításig, ha nincs a *Mirari vos*” (a tanait elítélő pápai enciklika). Fontos leszögezni, hogy míg a monarchia a gallikán egyház híve volt (ahogy Bonald is), addig a pápa világi hatalmát hirdető ultramontanizmus szemben állt a nemzeti egyház autonómiáját hirdető, Franciaországban mindig is erős irányzattal.

Nyirkos Tamás nem győzi hangsúlyozni, hogy az ellenforradalmároknak saját elképzelésükkel meg a közhiedelemmel ellentétben nem sok köze volt a hatalom és politika középkori felfogásához. Mint kimutatja, iskoláikban, képzésük során sem igen találkoztak középkori szerzőkkel – Szent Tamással csak Maistre foglalkozott egy keveset –, és saját hivatkozásaikból is hiányoznak az egységes egésznek amúgy sem felfogható középkor nagy koponyái: az ókori elmék után rögtön az újkor gondolkodói kerülnek náluk terítékre. Szuverenitásfelfogásuk sem épp középkori: „az ellenforradalomra nézve nem csak az a kínos, hogy a pápai hatalom a leglelkesebb hívei szerint sem volt korlátlan, hanem az, hogy a középkor utolsó szakaszában még az egyházon belül is a konciliarizmus volt az uralkodó felfogás”. (Azaz a zsinati eszme, miszerint a zsinat felette áll a pápának – a katolikus egyház elvetette az elképzelést.)

Emellett „az állami szuverenitásnak akár a hatalommegosztással, akár az absztrakt emberi jogokkal való szembeállítás a középkori politikai filozófiának sem a tamási, sem az ockhami változatából – nem is beszélve az egyéb verziókról – nem vezethető le. Az uralkodói szuverenitás gondolata 1300 körül tűnik fel újra Nyugaton. De még ha létezne is kontinuum hagyomány – mint ahogy nem létezik –, akkor is hiábavaló igyekezet volna visszamenni a királyság Európában ismert legarchaikusabb formáig. A szokásjog által szentesített monarchia nem azonos a korlátlan szuverenitással.” A szuverenitás kérdésében nincs „egy, meghatározó hagyomány”. A történelemhez való középkori viszony is történelmietlen, „térben és időben univerzalisztikus”, így „az ellenforradalmárokat valószínűleg kellemetlenül érintette volna, ha megtudják, hogy a történelem iránti tisztelet milyen könnyen fordul eretnecsébe”. 1700 és 1850 között senki nem foglalkozott a középkorral, ezt az időszakot „a középkori teológia és filozófia teljes hiánya” jellemzi, így az ellenforradalom alapjának hitt „szilárd talapzat” egyszerűen nem létezik – mutat rá Nyirkos Tamás. A vesztfáliai béke, amelytől a szuverenitás újkori felfogását számítjuk, s amelynek örökösei az ellenforradalmárok, a „szuverenitás forradalma” volt, és elválaszthatatlanul kapcsolódik a történelmi fejlődés modern gondolatához.

Nyirkos Tamás felvázolja a francia ellenforradalmárok és a posztmodern modernitáskritika kapcsolódási pontjait, megjegyezve, hogy Maistre-t már Isaiah Berlin is „ultramodernnek” nevezte, majd felteszi a kérdést: „mivel magyarázható az a harcok elutasítás, amely épp a modernség nevében kívánta-kívánja őket kiszorítani a politikai diskurzusból”, hiszen láthatóan mégsem középkori gondolkodókról van szó, hanem egy alternatív modernitásértelmezésről. A szerző szerint az elutasítás és perifériára való száműzés oka az, hogy az ellenforradalmárok máshogy közelítenek a vallás kérdéséhez, nem akarják száműzni a magánéletbe, hanem közéleti szerepet szánnak neki. Holott a „transzcendens, de a társadalom életében is jelenlévő Isten eszméje” a leghatásosabban áll szemben a totalitárius eszmékkel. A francia ellenforradalmárok a legújabb irodalom értékelése szerint nem veszélyes protofasiszták, hanem mérsékelt, szabadelvű monarchisták voltak. Hibájuk és Molnár Tamás *Az ellenforradalom* című művében is felelegetett sikertelenségük abban állt, hogy a saját terepükön akarták legyőzni ellenfeleiket.

Nyirkos Tamás könyve egy tömör vállalkozás a francia ellenforradalom vezető személyiségei gondolkodásának előítéletmentes rekonstrukciójára, megértésére és újraértel-

mezésére. A kötet a velük szemben megfogalmazott kritikákat úgymond részint vissza-irányítja olyan bírálóikra, mint Isaiah Berlin és Ludassy Mária – már-már szórakoztató figyelni, hogy miként bukkan fel bűvópataként a Berlint nem kímélő kritika a könyv lapjain; de hát ez elkerülhetetlen, ha Berlinnel épp ellentétesen értékeli valaki az ellenforradalmárokat. Mindezek után az is felvethető volna – s e sorok írójának ez egyre erősödő meggyőződése –, hogy de Maistre-ék és Edmund Burke sem állnak olyan távol egymástól, mint ahogy azt eddig gondoltuk. Azaz üdvös volna az „angolszász” és a „kontinentális” konzervativizmusnak nemcsak a különbségeit hangsúlyozni, szembeállítani egymással a kettőt, hanem rendszerszerű kapcsolódási pontjaikra is rá lehetne mutatni. Minthogy pedig a konzervativizmus mint terminus mégiscsak Bonald és Chateaubriand találmánya, szemben a whig Burke-vel, senki nem mondhatja, hogy a derék franciák nem voltak konzervatívok, és senki nem száműzheti szobrukat a konzervatív panteonból – akármennyire nem voltak elsőrangú filozófusok, és akármennyire is számos ellentmondás, „szellemi akrobatamutatvány” van műveikben. Felmerül továbbá a kérdés: amellet, hogy franciául kevesebben értenek, mint angolul, nem az elutasítottság miatt fordították őket ritkábban más nyelvekre? A fordítási munkát mindenesetre pótolni kellene. Már csak azért is, nehogy úgy értsük félre az ellenforradalmárokat, az „ötfejű sást”, ahogy ők és koruk értette félre a középkort.

Yellowstone, Montana